

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Одним зі шляхів інтеграції дітей із обмеженими функціональними можливостями в суспільство має стати інклюзивне навчання – система освітніх послуг в умовах загальноосвітнього закладу, що базується на принципі забезпечення основоположного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання. З метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти загальноосвітні заклади мають адаптувати навчальні програми та плани, методи та форми навчання до індивідуальних освітніх потреб дітей із особливостями психофізичного розвитку, оптимально використовувати наявні ресурси й активно залучати шкільну громаду до підтримки таких дітей. Важливим шляхом інтеграції дітей та молоді в суспільне життя є їх соціокультурна реабілітація в закладах соціального обслуговування: центрах ранньої соціальної реабілітації, центрах соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями; спеціалізованих реабілітаційних центрах, центрах профорієнтації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями.

Ключові слова: діти з обмеженими функціональними можливостями, соціокультурна реабілітація, центри соціально-психологічної реабілітації, інклюзивне навчання, шкільна громада.

Постановка проблеми. Однією з гострих сучасних соціальних проблем є стан здоров'я дітей та молоді. Особливе місце серед проблем дітей з обмеженими функціональними можливостями посідає поняття ексклюзії (процесу розриву соціальних зв'язків). Загалом можна виділити декілька форм соціальної ексклюзії осіб із обмеженими можливостями та їхніх родичів.

Обмежена дієздатність окремих дітей та молодих людей має сприйматися як наслідок того, що соціальні умови звужують можливості самореалізації людей із інвалідністю. Діти та молодь із обмеженими функціональними можливостями мають розглядатися не як аномальна, а особлива група людей. Щоб забезпечити це, необхідна інтеграція людей із обмеженими можливостями в суспільство через створення для них умов максимально можливої самореалізації, а не шляхом пристосування інвалідів до норм та правил життя здорових людей.

Аналіз актуальних досліджень. Організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями в останнє десятиріччя присвячено низку праць вітчизняних науковців

(І. Зверева, І. Іванова, А. Капська, В. Ляшенко, Н. Мирошніченко, О. Молчан, В. Тесленко, Є.Ярська та ін). Дотепер повною мірою не вирішеними залишаються питання участі інвалідів у житті місцевих громад, доступу їх до соціальної інфраструктури, здобуття освіти, працевлаштування тощо.

Метою статті є обґрунтування соціально-психологічних особливостей адаптації та реабілітації дітей із обмеженими функціональними можливостями. *Головним завданням* праці є висвітлення проблем організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями на етапі їх адаптації та реабілітації.

Виклад основного матеріалу. Проблеми в сфері освіти дітей і молоді з функціональними обмеженнями пов'язані з такими причинами: неспроможність відвідувати загальноосвітню школу та деякі вади й недоліки щодо інших форм освіти; труднощі в пересуванні та віддаленість спеціальних закладів освіти, що заважає отримати спеціальність; недостатня адаптованість навчальних програм загальноосвітніх і навіть спеціальних шкіл для дітей із певними порушеннями, брак індивідуального підходу; відсутність у сільській місцевості і малих містах спеціальних закладів освіти; брак індивідуальних навчальних програм, адаптованих до особливостей різних видів інвалідності дітей, які навчаються вдома; відсутність зацікавленості, мотивації вчителя в навчанні дитини з функціональними обмеженнями разом зі здоровими дітьми в класі загальноосвітньої школи тощо (*Нормативно-правові акти та документи...*, 2005; Ярская-Смирнова и Наберушкина, 2004).

До причин обмеження кола спілкування дорослих членів родини, де є діти чи молодь із обмеженими можливостями, відносимо: неможливість залишити дитину без догляду; небажання батьків зайвий раз обговорювати проблему інвалідності дитини; труднощі пересування.

До причин недостатнього спілкування дітей і молоді з функціональними обмеженнями відносимо труднощі пересування, психологічні бар'єри спілкування, психологічні комплекси батьків, вилученість із середовища загальноосвітніх шкіл, відсутність клубів для спілкування або їх недоступність і небажанням здорових дітей спілкуватися з дітьми з інвалідністю та ін. (Ярская-Смирнова и Наберушкина, 2004).

Ми поділяємо думку тих учених (*Створення ресурсних центрів*, 2007; Тесленко, 2007; Ярская-Смирнова и Наберушкина, 2004), які стверджують, що ефективна соціальна адаптація й інтеграція дітей та молоді в суспільство можлива за умови створення інноваційного освітньо-реабілітаційного, корекційно-розвивального середовища, яке системно

поєднує в собі медичні, психологічні, педагогічні та соціальні аспекти, сприяє саморегуляції поведінки, самореабілітації, розвитку та саморозвитку особистості (Ярская-Смирнова и Наберушкина, 2004, с. 43).

Соціальна реабілітація осіб із обмеженими можливостями – одне з найбільш важливих і важких завдань сучасних систем соціальної допомоги й соціального обслуговування. Неухильне зростання числа інвалідів, з одного боку, збільшення уваги до кожного з них – незалежно від його фізичних, психічних чи інтелектуальних здібностей, – з іншого, уявлення про підвищення цінності особистості і необхідності захищати її права, що є характерним для демократичного, громадянського суспільства, – з третього, – все це визначає важливість соціально-реабілітаційної діяльності (*Створення ресурсних центрів*, 2007; Тесленко, 2007).

Соціальна реабілітація як діяльність стосується однаковою мірою як особистості фахівця, що є її організатором, так і особистості дитини, включеної в соціально-реабілітаційний процес, яка виступає в ньому як суб'єкт діяльності та спілкування. Соціально-реабілітаційна діяльність – це цілеспрямована активність фахівця з соціальної реабілітації та дитини з обмеженими можливостями здоров'я з метою підготовки останньої до продуктивного й повноцінного соціального життя за допомогою спеціальним чином організованого навчання, виховання і створення для цього оптимальних умов. Названий вид діяльності вимагає від фахівця з соціальної реабілітації глибоких професійних знань, високих морально-етичних якостей, упевненості в тому, що дитина, обтяжена дефектом розвитку, може стати повноцінною особистістю (*Нормативно-правові акти та документи...*, 2007; *Соціально-педагогічна робота з дітьми...*, 2003; Тесленко, 2007).

За кордоном, де така діяльність має досить тривалу історію, прийнято розрізняти поняття абілітації та реабілітації (Ярская-Смирнова и Наберушкина, 2004).

- *абілітація* – це комплекс послуг, спрямованих на формування нових і мобілізацію, посилення наявних ресурсів соціального, психічного й фізичного розвитку людини;

- *реабілітацією* в міжнародній практиці прийнято називати відновлення здібностей, які були в минулому, але втрачені внаслідок хвороби, травми, змін умов життєдіяльності.

В узагальненому вигляді соціально-реабілітаційна діяльність має такі основні напрями (*Нормативно-правові акти та документи...*, 2005; *Створення ресурсних центрів*, 2007):

1. *Організаторська діяльність* – це діяльність, спрямована на досягнення певної мети або цілей. Організаторська діяльність є реалізацією на практиці завдань соціальної реабілітації і умовою більш цілеспрямованого і реального проектування своєї діяльності. По суті, кожна дія фахівця з соціальної реабілітації носить організаторський характер.

2. *Діагностика психічного та особистісного розвитку дитини*. Мета діагностики – з'ясування за допомогою психодіагностичних засобів сутності індивідуально-психологічних особливостей особистості з метою оцінки її актуального стану, прогнозу подальшого розвитку й розробки рекомендацій, визначених завданням обстеження. Предметом психологічного діагнозу є встановлення особливостей розвитку дитини, як у нормі, так і в патології. Основними етапами психодіагностичного обстеження є: збір даних; обробка та їх інтерпретація; винесення рішення – установа психологічного діагнозу й визначення на його основі прогнозу розвитку.

3. *Розвивальна і корекційна діяльність*. Розвивальна робота традиційно орієнтована на розвиток пізнавальної, емоційної, волевої та соціальної сфер особистості. Це можуть бути: спеціальним чином організована з урахуванням розвивавального ефекту ігрова, обслуговуюча, трудова діяльність, навчальна, спеціальні розвивальні заняття, на яких вирішуються завдання, наприклад, формування навичок спілкування, співробітництва чи конкурентної поведінки, навичок розуміння почуттів і переживань інших людей, самооцінки й самоаналізу своєї поведінки і багато інших. У процесі такої взаємодії в дітей поступово розвивається не тільки інтелектуальна сфера, а й розширюється досвід соціальних відносин, здобувається певний духовний і емоційний досвід. Психокорекційна робота орієнтована на вирішення конкретних проблем, пов'язаних з вторинними порушеннями у розвитку дитини. Основним її інструментарієм є корекційні методики і технології, які дозволяють моделювати ситуації, у яких найбільш повно використовують сфери особистості дитини, потребують виправлення.

4. *Освіта і консультування дітей та підлітків, батьків і працівників, які беруть участь в обслуговуванні дітей із обмеженими можливостями*. Головним завданням психолого-педагогічної освіти є отримання дітьми та підлітками певних знань і навичок, які покликані допомогти їм успішно взаємодіяти з іншими людьми, підвищити мотивацію життєдіяльності, активність. Консультування – ще один вид практичної роботи фахівця з соціальної реабілітації. Консультування розраховане на роботу з дітьми старшого віку – підлітками і старшими школярами. Консультування, як правило, – індивідуальний вид роботи й організовується в більшості випадків

за запитом дітей і за результатами психодіагностичного обстеження. До функцій фахівця з соціальної реабілітації входить не тільки просвітництво і консультування дітей та підлітків, а й батьків.

5. *Діяльність з охорони здоров'я та безпечної життєдіяльності.* Охорона здоров'я дитини – найважливіше завдання всіх реабілітаційних заходів. Фахівець із соціальної реабілітації повинен знати закономірності виникнення, перебігу й результат хвороби як базової передумови під час визначення та розробки основних підходів соціальної реабілітації дитини. До завдань оздоровчої роботи входить розвиток і зміцнення фізичних сил і можливостей дитини.

6. *Соціально-диспетчерська діяльність.* Мета – отримання дітьми, їх батьками та колегами від фахівця з соціальної реабілітації соціальної та психологічної допомоги, по-перше, що виходить за межі його функціональних обов'язків, а, по-друге – за межі його компетенції. У цих цілях він повинен володіти банком даних про служби та фахівців, які змогли би надати реальну допомогу дитині. Причому, фахівець із соціальної реабілітації не тільки дає консультацію, а й сам організує цю взаємодію.

Важливим шляхом інтеграції дітей та молоді в суспільне життя є їх соціокультурна реабілітація в закладах соціального обслуговування: центрах ранньої соціальної реабілітації, центрах соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями; спеціалізованих реабілітаційних центрах, центрах профорієнтації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями. В основу діяльності цих центрів покладено такі принципи (Тесленко, 2007; Ярская-Смирнова и Наберушкина, 2004):

- дитина з обмеженими можливостями здоров'я – це рівноправний член суспільства;
- вона повинна мати рівні з іншими можливості, а суспільство, держава та сім'я мають їх забезпечити;
- дитина з обмеженими можливостями здоров'я має жити та розвиватись у природному середовищі, у своїй сім'ї;
- реабілітаційні послуги дітям мають надаватися за місцем проживання, у її громаді;
- формування життєвої компетентності дитини-інваліда неможливе без відповідного суспільного оточення, без спілкування з однолітками, без колективу.

Основна *мета* соціокультурного реабілітаційного процесу, який здійснюється в центрах соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями, полягає в формуванні в них

навичок життєвої компетентності, створенні умов для опанування необхідними знаннями та вміннями, розвитку особистісного потенціалу, життєвоважливих навичок та способів діяльності, необхідних для адаптації в соціумі. За станом на червень 2006 року в Україні працювало 36 центрів соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями (Тесленко, 2004).

У більшості таких центрів працюють мультидисциплінарні команди фахівців: соціальний педагог, логопед-дефектолог, психолог, реабілітолог, соціальний працівник. Щоб створити умови для взаємодії дітей та молоді з функціональними обмеженнями з їхніми фізично здоровими ровесниками, фахівці залучають до роботи в центрах волонтерів із числа школярів та студентів. Вони допомагають працівникам центрів у підготовці та проведенні різних заходів, працюють у змішаних групах, супроводжують дітей під час поїздок на концерти, екскурсії, беруть участь у клубах спілкування тощо (Створення ресурсних центрів, 2007; Тесленко, 2007).

Мультидисциплінарний підхід у роботі центрів соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями дає можливість забезпечити надання клієнтам комплексу соціальних послуг та здійснювати різні форми соціально-педагогічної роботи, зокрема: послуги з побутової реабілітації дітей із функціональними обмеженнями (навчання елементів самообслуговування та норм елементарної поведінки в різних мікросоціумах); психологічне консультування дітей та молоді з особистісних проблем; послуги з психологічної корекції; лікувально-оздоровчі заняття в облаштованих кімнатах, басейнах тощо; консультування батьків, родичів дітей та молоді з функціональними обмеженнями з юридичних, правових, психолого-педагогічних питань; соціально-психологічні тренінги для дітей та молоді; ігротеки для дітей із функціональними обмеженнями; навчальні програми та курси для дітей і молоді з функціональними обмеженнями; групи тимчасового перебування дітей із функціональними обмеженнями; гуртки та творчі майстерні для дітей і молоді з функціональними обмеженнями; прокат реабілітаційного обладнання; бібліотечне обслуговування батьків та дітей із функціональними обмеженнями; групи психологічної підтримки для батьків; відвідування дітьми культурно-масових заходів у театрах, клубах, кінотеатрах тощо; виставки творчих робіт дітей із функціональними обмеженнями; екскурсії, свята, фестивалі, конкурси; клуби спілкування та клуби за інтересами для дітей і молоді з функціональними обмеженнями; оздоровчі літні табори для дітей із функціональними обмеженнями та їхніх

батьків; спільні оздоровчі зміни дітей і молоді з функціональними обмеженнями та їх ровесників (Ярская-Смирнова и Наберушкина, 2004).

Таким чином, кожний центр соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями самостійно визначає необхідні форми роботи із зазначеного переліку та види соціальних послуг, ураховуючи індивідуальні особливості дітей та молоді, які в ньому проживають. Більш ефективний результат надає комплексна робота з дітьми за різними напрямками соціальної реабілітації, включаючи роботу з сім'ями дітей-інвалідів, що є необхідною умовою формування соціальних компетентностей дітей та молоді з функціональними обмеженнями за умови їх інтеграції у життя громади.

Соціальний працівник повинен розуміти, усвідомлювати свою місію, своє місце в професії, у суспільстві, у світі. У даний час, незважаючи на те, що соціальна робота ще така молода в нашій країні і далеко не повністю розкрила свій гуманістичний потенціал, серед соціальних працівників стало рости розчарування соціальним статусом працівників соціального захисту й роллю їх діяльності в суспільстві. Багато, присвячуючи себе цій благородній діяльності, шукали в служінні їй можливість поліпшення умов життєдіяльності своїх співгромадян, але при цьому виявлялися часто безсилимими допомогти. Причинами такого безсилля головним чином слід вважати недосконалість законодавчої бази, недостатність фінансування системи соціального захисту і нерозуміння з боку окремих представників владних структур об'єктивного соціального статусу і значимості соціальної роботи, а також все зростаюча з об'єктивних причин кількість клієнтів соціальних служб.

Висновок. Діти з обмеженими функціональними можливостями суттєво обмежені у своїй життєдіяльності, а це призводить до їх соціальної дезадаптації, оскільки у зв'язку з хворобою значно ускладнюється процес їх самообслуговування, навчання, набуття професійних навичок. На шляху їх інтеграції в суспільство виникає низка бар'єрів соціально-психологічного, матеріального, побутового й морального характеру.

Проблеми людей із функціональними обмеженнями можуть бути вирішені настільки, наскільки суспільство готове змінити своє ставлення до людей, які мають певні вади, щоб включити їх у соціальне життя, що лежить в основі подальших перспектив нашого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти та документи, розроблені на виконання Указу Президента України від 11 липня 2005 р. № 1068 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» (2005). К. (Normative legal acts and documents, broken

down to the decree of the President of Ukraine dated 11 April 2005 r. № 1068 "About the first time come to see the rights of children" (2005). К.).

Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями (2003). А. Й. Капська (ред.). К.: ДЦССМ (Social-pedagogical robot for children and young people with ample functional possibilities (2003). A.Y. Kapska (Ed.). К.: DTSSSM).

Створення ресурсних центрів (2007). К.: ФО-П Придатченко (Development of resource centers. (2007). К.: FO-P Pridatchenko).

Тесленко, В. В. (2007). Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні (автореф. дис. ... д. пед. наук: 13.00.05). Луганськ (Teslenko, V. V. (2007). Theory and practice of social and pedagogical education of children with ample opportunities in the industrial region (DSc thesis abstract). Luhansk).

Ярская-Смирнова, Е. Р., Наберушкина, Э. К. (2004). Социальная работа с инвалидами. СПб.: Питер (Yarskaia-Smirnova, E. R., Naberushkina, E. K. (2004). Social work with people with disabilities. SPb.: Peter).

РЕЗЮМЕ

Квитко Наталья. Социально-психологические особенности адаптации и реабилитации детей с ограниченными функциональными возможностями.

Одним из путей интеграции детей с ограниченными функциональными возможностями в общество должно стать инклюзивное обучение – система образовательных услуг в условиях общеобразовательного учреждения, основанная на принципе обеспечения основополагающего права детей на образование и права учиться по месту жительства. С целью обеспечения равного доступа к качественному образованию общеобразовательные учебные заведения должны адаптировать учебные программы и планы, методы и формы обучения к индивидуальным образовательным потребностям детей с особенностями психофизического развития, оптимально использовать имеющиеся ресурсы и активно привлекать школьную общину к поддержке таких детей. Важным путем интеграции детей и молодежи в общественную жизнь является их социокультурная реабилитация в учреждениях социального обслуживания: центрах ранней социальной реабилитации, центрах социально-психологической реабилитации для детей и молодежи с функциональными ограничениями; специализированных реабилитационных центрах, центрах профориентации для детей и молодежи с функциональными ограничениями. К основным направлениям социально-реабилитационной деятельности отнесена организаторская деятельность; диагностика психического и личностного развития ребенка; развивающая и коррекционная деятельность; компетентность в консультировании детей и подростков, родителей и работников, участвующих в обслуживании детей с ограниченными возможностями; деятельность по охране здоровья и безопасной жизнедеятельности; социально-диспетчерская деятельность. Важным путем интеграции детей и молодежи в общественную жизнь является их социокультурная реабилитация в учреждениях социального обслуживания: центрах ранней социальной реабилитации, центрах социально-психологической реабилитации для детей и молодежи с функциональными ограничениями; специализированных реабилитационных центрах, центрах профориентации для детей и молодежи с функциональными ограничениями.

Ключевые слова: дети с ограниченными функциональными возможностями, социокультурная реабилитация, центры социально-психологической реабилитации, инклюзивное обучение, школьная община.

SUMMARY

Kvitko Nataliia. Social and psychological peculiarities of adaptation and rehabilitation of children with disabilities.

One of the ways to integrate children with disabilities into society should be inclusive education – a system of educational services in a secondary school, based on the principle of ensuring the fundamental right of children to education and the right to study at home. In order to ensure equal access to quality education, secondary schools should adapt curricula and plans, methods and forms of education to the individual educational needs of children with special needs, make optimal use of available resources and actively involve the school community in supporting such children.

An important way to integrate children and youth into public life is their socio-cultural rehabilitation in social service institutions: early social rehabilitation centers, centers of social and psychological rehabilitation for children and youth with disabilities; specialized rehabilitation centers, vocational guidance centers for children and youth with disabilities.

The main areas of social rehabilitation activities include organizational activities; diagnosis of mental and personal development of the child; developmental and corrective activities; education and counseling of children and adolescents, parents and employees involved in the care of children with disabilities; health and safety activities; social dispatching activities. An important way to integrate children and youth into public life is their socio-cultural rehabilitation in social service institutions: early social rehabilitation centers, centers of social and psychological rehabilitation for children and youth with disabilities; specialized rehabilitation centers, vocational guidance centers for children and youth with disabilities.

The reasons for insufficient communication of children and youth with functional limitations include difficulties in movement, psychological barriers to communication, psychological complexes of parents, exclusion from secondary schools, lack of clubs for communication or their inaccessibility and unwillingness of healthy children to communicate with children with disabilities and others.

Key words: children with disabilities, socio-cultural rehabilitation, centers of social and psychological rehabilitation, inclusive education, school community.

УДК 376.016-056.36:502/504

Лариса Одинченко

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ORCID ID 0000-0002-4629-0600

Сергій Дубовський

ДЗВО «Університет менеджменту освіти»

ORCID ID 0000-0002-4062-8244

DOI 10.24139/2312-5993/2021.04/023-035

ЗМІСТОВО-МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАТЬ УЧНІВ ІЗ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ПРО ПРИРОДНІ ЗОНИ

У статті висвітлено змістово-методичні особливості систематизації географічних знань учнів із інтелектуальними порушеннями в процесі вивчення розділу «Природні зони й розташування їх на земній кулі». Виокремлено три взаємопов'язаних між собою етапи роботи із систематизації знань учнів спеціальної школи – з одного питання теми, за великою темою, за розділом у цілому. На кожному з етапів охарактеризовано доцільні методи й засоби навчання, конкретизовано їх оптимальне поєднання. Розкрито особливості використання диференційованих завдань, корекційно